

ПОЧАТКИ ХРИСТИЯНСТВА В УКРАЇНІ

Розглядаючи початки державности в Україні,¹ автор цих рядків зіставляє джерела, якими старався Юрій Вернадський довести існування «руського каганату» в Тмуторокані в 739—830 рр., і виказує, що саме у цих роках уграм на Приозів'ї, званому в старих угорських хроніках Лебедію, причеплено в деяких арабських і візантійських джерелах назву «рус» або «рос», які від 830-их рр. витіснені з Приозів'я печенігами, прокочували одні на захід до Бога, Дністра, Прута й Серету, так званої ними країни «Ателькузу», звідки витиснені печенігами й болгарами в 895—96 рр., перейшли до Паннонії в наддунайській китловині, куди також дещо пізніше примандрувала й частина угрів, що подалася спершу на північ до своєї підуральської прабатьківщини, а відтак через Суздальщину, Сіверщину, Київщину й Галичину дісталися за Карпати після 898 р. Тут мушу спростувати, що після надрукування моєї статті «До початків державности в Україні» я мав змогу переглянути будапештське видання твору Константина Багрянородного — *De Administrando Imperio* — й ствердити, що посилання на нього історика Михайла де Фердінанді про те, мов би то частина угрів рішила, щоб їхні вожді Алм або його син Арпад були в залежності від Дири, є неправильна, бо згаданий візантійський цісар цілком в названому творі про Диру не згадує.²

У зв'язку ж із заперечуванням правдоподібности згоду Вернадського про «руський каганат» у Тмуторокані годі прийняти висновки історика Миколи Чубатого про «Тмутороканську Русь та її християнізацію» й «створення тмутороканської єпархії», написаних саме завдяки довір'ю Чубатого до концепції Вернадського про «руський каганат» у Тмуторокані.³ З цього огляду вважаю за доцільне розглянути джерела й історіографію до початків християнства в Україні.

Грецький Херсонес Тавридський (Корсунь у староруських літописах) зберіг мощі св. папи Климентія, відкриті св. слов'янськими апостолами Кирилом і Методієм та завезені ними до Риму. Цей Херсонес був першим християнським осередком на Україні завдяки тій обста-

¹ «До початків державности в Україні», *Богословія*, т. 34, 1970, стор. 48—76.

² Constantinus Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, Budapest 1949, p. 38; M. de Ferdinandi, *Almos, Studien zur ungarischen Geschichte*, II, Süd-osteuropäische Arbeiten, 47, München 1957, p. 62; «До початків державности в Україні», *Богословія*, XXXIV, стор. 49 і 72.

³ М. Чубатий, *Історія християнства на Русі-Україні*, т. I (до р. 1353), Вид. Укр. Кат. Університету, т. I, Рим—Нью-Йорк 1965, стор. 89—100.

вині, що, коли він був він 62 р. римським фортом, висилали туди римляни на заточення християн. Тимто після едикту імператора св. Константина Великого в 312 р. була вже в цьому місті значна християнська промада; з-перед 312 р. зберіглося на Криму кілька християнських катакомб. На початку IV ст. закріпилося християнство на Криму. На нікейському соборі в 325 р. були єпископи: Филип з Херсонесу і Кадм з Босфору. Також і на ефеському й царгородському соборах у 438 та 451рр. були херсонеський і босфорський єпископи.⁴

В III—IV ст. наvertsалися на християнство проживаючі на Україні готи. Першими наvertsалися кримські й приазовські готи від кавказьких і трапезунтських полонених греків у 256—57 рр. Християнські місіонери з Малої Азії, Єрусалиму й Царгороду ширили християнство серед візиготів наприкінці III-го і з початку IV ст. Готський єпископ Теофіл був учасником нікейського собору в 325 р. Наступний візиготський єпископ Вульфїла (311—386) переклав Новий Завіт на готську мову, але пізніше він і візиготи стали аріянами. Проте кримські готи залишилися правовірними християнами; вони прийняли від греків церковну термінологію,⁵ але згодом вони погречились і тим-то утворена з готської єпархії в Дорі на Криму в X-му ст. митрополія для сімох єпископств, розкинутих по тогочасній просторій хозарській державі, до якої належав у тому часі Крим, мала грецький характер.⁶

На 843—862 рр. кладе о. Ізидор Нагаєвський тривання місії св. Кирила й Методія в хозарській державі на Криму й у Приозів'ї, де вони проповідували християнську віру тамошньому слов'янському населенню. Але не можна погодитися з поглядом цього історика, що «в часі місії св. Кирила Київ був столицею руської частини хозарської імперії», бо київська руська держава за Аскольда й Дири була незалежною від хозарів. І тим-то не можна прийняти його висновків, мов би то «джерельні згадки про вислання посольства до хозарів, на чолі якого стояли св. Кирило і Методій, треба розуміти, що вони були вислані до руського народу, що його перводжерела мішають з хозарами через приналежність Русі до однієї держави».⁷

Як ревний український католик о. Нагаєвський намагається відмовити першому нез'єданому патріярхові Фотієві співучасті в наvertsанні Русі на християнство, хоч історичні джерела й література вказують таки на співучасть цього патріярха і в наvertsанні Аскольда і в місійній діяльності св. Кирила й Методія серед слов'ян. Сам о. Нагаєвський пише, що в часі нападу Русі на Царгород у 860 р. і патріярх Фотій і імператор Михайло постановили вдатися по рятунок до Пречистої Богородиці. Вони кожного дня уряджували всенародні уро-

⁴ G. Vernadsky, *Ancient Russia*, New Haven 1944, pp. 94—95, 149 і 154.

⁵ *Цит. тв.*, стор. 118—19.

⁶ Андрусак, *Історія України*, I, Прага 1941, стор. 90—91.

⁷ *Кирило-Методіївське Християнство в Русі-Україні*, Рим 1954, стор. 41—53.

чисті процесії й богослужби в усіх церквах Константинополя, просячи Її відвернути це велике нещастя від цісарського міста. При тих богослужбах виголошував патріярх Фотій свої проповіді-гомілії, з яких дві збереглися частинно до сьогодні. Коли ж і ці всенародні богослужби не помагали, тоді патріярх і імператор постановили відбутися всенародною процесією з церкви Богоматері, у Влажерні, де зберігався привезений давно з Єрусалиму омофор Пресвятої Диви Марії. Серед побожних співів народу вони взяли омофор Богоматері, пішли над берег моря й занурювали його кількакратно у воду, благаючи в неї рятунку. Незабаром, пишуть усі хронографи, зірвалася велика буря, що затопила багато руських човнів, а багато з них відплило назад. Унедовзі після того з'явилися в столиці послы руського князя, які в його імені просили імператора вислати на Русь місію для проповідування Христової Євангелії та хрещення руського народу. Ось такий коротенький опис нападу Руси-України на Константинопіль. Про нього пишуть такі хронографи: Монах Георгій, Симеон Магістер, Никита Давид, Теофан, Костянтин Багрянородний та інші. Симеон Магістер різниться в дечому від інших, пишучи, що на IX-му році свого царювання Михайло III пішов походом на агаренів, а на царське місто напали «роси» в силі двохсот човнів. Цісар завернув уже з Мавропотама, щоб їх прогнати. Щойно в X-му році царювання Михайла III Русь вдерлася до Геросу й повбивала всіх мешканців. Тоді імператор і патріярх занурювали у воду омофор Богоматері. Небавом після того буря затопила човни Руси. Це свідоцтво Симеона Магістра, який сам жив тоді в Царгороді на цісарському дворі, виразно вказує, що Русь облягала місто майже два роки і, якщо б не ця чудесна поміч Богоматері, то хто знає, що сталося б тоді з містом і цілою імперією. Никиха Давид, біограф патріярха Ігнатія, описує дещо докладніше напад Руси на прибережні острови, бо на одному з них, Стеносі, в монастирі був замкнений патріярх Ігнатій. Він пише в одному місці так: «Кривавий напад скитів т. зв. „росів”, які прибули через Евксин до Стеносу та понищили там усі людські оселі й монастирі, а також сплундрували всі острови довкруги Візантії. Вони розграбили весь священний посуд, ризи й церковні прикраси та повбивали всіх полонених. В своєму варварському гоні не пощадили вони монастиря самого патріярха, забрали двадцять двох його слуг і порубали їх на кусні на носі корабля».⁸

О. Нагаєвський вважає, що апостольська праця св. Кирила й Методія на Руси-Україні розтягалася між 843 та 862 роками з можливими перервами, та що «поступ християнства був там такий скорий і великий, що до 867 р. був там єпископ, а згодом архієпископ».⁹ Чому

⁸ Цит. тв., стор. 10—11 і 140—41; за Georgii Monachi Vitae recentiorum imperatorum, Theophanes Continuatus, liber IV, et Nicetae Paphlagonis Vita S.P.N. Ignatii, Migne: *Patrologiae Graecae*, vol. 109, col... 887, nr. 21; col. 210, nr. 33; vol. 105, col. 515.

⁹ Цит. тв., стор. 54.

отже цей «поступ християнства» не охопив тоді князя Аскольда, який в 860 р. напав на Царгород і щойно після невдачі цього нападу виявив свою охоту прийняти християнську віру і завдяки його проханням був висланий на Київську Русь єпископ, а згодом архієпископ. Але саме ця Київська Русь була незалежна від хозарів, від яких залежна була Приозівська «Русь», в дійсності угорські орди в Лебедії, які нападали на грецькі причорноморські міста та яких грецькі й арабські письменники називали «росами» або «русами», тому що вони кочували на території колишніх рухс-асів або роксоланів. Під владою угрів на Приозів'ї (Лебедії) були сіверяни й анти-поляни, які ще до себе не прикладали назви «Русь». Саме серед підугорських слов'ян проповідували св. Кирило й Методій і часом угри нападали на цих слов'ян у часі проповідування їм Божого слова цими слов'янськими апостолами.¹⁰

Люблянський славіст Франц Гривец доказав, що Константин-Кирило був учеником і приятелем Фотія, доки останній не став патріархом зі шкодою для Ігнатія, але обидва слов'янські апостоли не встрявали у спори поміж партіями Ігнатія та Фотія, хоч Константин учинив справді гострий докір своєму вчителеві й приятелеві. Проте обидва брати не відмовилися від хозарської і слов'янської місій та при навертанні слов'ян трималися церковної єдності. Але при тому Гривец стверджує, що проблема претенсій обох патріархів Ігнатія і Фотія була так замотана в 858—863 рр., що не легко було рішитися за одним чи другим. Питання добровільного зречення патріарха Ігнатія було так затемнене в наслідок діяння обох суперників, що жадна сторона не могла на це покликуватись уже в перших місяцях.¹¹ Німецький історик византійської імперії Г. Гельцер вважає Фотія за високовченого державного мужа, який, пройшовши в кількох днях від 20 до 24 грудня 858 р. всі церковні свячення, пішов назустріч грецькому національному прагненню звільнитися з-під папського примагу.¹² Фотій також старався випередити Рим у наверненні слов'ян і тому він разом з імператором Михайлом виправив св. Кирила й Методія до Болгарії і Моравії. Коли ж святі апостоли підготували ґрунт для навернення Болгарії, охрестив сам Фотій болгарського князя Бориса в Царгороді в 865 р.¹³

Традиція про те, що Фотій вислав на Русь «першого митрополита», зберіглася в т. зв. «Церковному Уставі князя Володимира», який дійшов до нас у різних рукописах і редакціях від XIII-го до XVIII-го ст. та в якому не сучасні Володимирові редактори хибно склали, мов би то Володимир прийняв першого митрополита Льва, в деяких ру-

¹⁰ J. B. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire*, London 1912, p. 423.

¹¹ F. Grivec, *Konstantin-Cyrills Freundschaft mit Photios*, Südost-Forschungen, München 1958, Band XVII, 1. Halbband, p. 46—51.

¹² H. Gelzer, *Abriss der byzantinischen Kaisergeschichte*, Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527—1453) von Karl Krumbacher, 2-te Auflage, München 1897, p. 972—75.

¹³ Нагаєвський, *цит. тв.*, стор. 19.

кописах Михайла, від патріярха Фотія.¹⁴ Нагаєвський представляє цю справу так: «Патріярх Фотій стверджує в своєму листі, що на Русь був висланий єпископ, але не пише, хто його вислав, ані не називає його імени. Він, очевидно, мусів мати якусь важну причину це замовчати. Коли б Фотій був написав свій лист після смерти патріярха Ігнатія, то цілком певно був би приписав вислання єпископа Ігнатієві, бо обидва вони перед смертю останнього були помирились. Отож лист Фотія був написаний при кінці його першого патріярхату. Чому ж він не назвав імени висланого єпископа? І це замовчання має свою важну причину. Треба догадуватися, що особа єпископа мусіла бути йому «інграта», тобто до нього неприхильна. Цитовані нами Колбертинські аннали згадують два імена: Кирила й Атанасія. Тому можемо з великою правдоподібністю припустити, що цим неназваним у Фотієвому листі єпископом був не хто інший, як сам св. Кирило. Такий здогад підтверджує ще й та обставина, що св. Кирило, повернувшись з місії на Русі, відмовився прийняти від патріярха Фотія будь-яку духовну посаду, а замешкав у монастирі Поліхрон, у цісарському місті. Це саме зробив і св. Методій. Нам відомо, що всі грецькі монахи в тому часі були в опозиції до Фотія, визнаючи правним патріярхом св. Ігнатія, запротореного тоді в тюрму-монастир на острові Стеносі. Отож замешкання св. братів у монастирі Студитів, що був осередком опозиції проти Фотія, вказує на їх становище супроти його особи. Тому він не згадав їх імени в своєму листі.¹⁵

Слушно о. Нагаєвський зазначає, що лист Фотія був написаний за його першого патріярхату. Кардинал і папський бібліотекар Чезаре Бароній подає 866 рік як дату цього листа. Фотій писав цього листа до охрищеного ним болгарського князя Бориса-Михайла, якому він відмовився вислати архієпископа, мотивуючи дуже незначним поступком болгарської церкви. Фотій писав, що не лише болгарми змінили «своє старе й нечисте вірування на віру Христа, але й інший народ, згадуваний часто многими» з приводу своєї жорстокости й кровожерности «Рос», що, підбивши всі сусідні народи й думаючи з гордістю про себе, важився підняти зброю проти римської (візантійської) держави. Тепер вони самі змінили нечестиве поганське марновірство на чисту й непорочну християнську віру та поведяться з нами чесно й по-дружньому, хоч ще донедавна непокоїли нас своїми розбоями й чинили нам велике лихо. Їх віра так сильно скріпилася, що вони дуже радо прийняли запропонованого їм пастиря й єпископа, а також християнські обряди й звичаї».¹⁶ Дивно, що о. Нагаєвський, який приймає написання цього листа при кінці першого патріярхату Фотія, міркує, що єпископ був висланий на Русь ще перед нападом Руси на Царгород у 860 р.¹⁷ хоч Фотій виразно натякає про попереднє, тобто в 860 р.

¹⁴ о. І. І. Назарко, *Св. Володимир Великий*. Рим 1954, стор. 129—130.

¹⁵ Нагаєвський, *Цит. тв.*, стор. 25—26.

¹⁶ *Як вище*, стор. 15, 19, 20, 25 і 146 за Photios, *Epistula encyclica ad orientales thronos*, Migne: *Patrologia Graeca*, vol. 102, col. 735.

¹⁷ Нагаєвський, *Цит. тв.*, стор. 21.

підняття зброї Руссю проти Візантії та пізніший нахил Руси до християнства. Те, що Фотій не згадав імени висланого на Русь єпископа, цілком не перечить тому, що саме він його вислав; це було зайвим доки навернення Руси не було завершеним, бо слова Фотія, начебто віра русинів «так сильно скріпилася, що вони дуже радо прийняли запропонованого їм пастиря й єпископа, а також християнські обряди і звичаї», слід радше вважати за його перехвалку, бо щойно висланий на Русь пастир-єпископ міг заводити там християнські обряди й звичаї та скріпити сильно віру.

На місію ширення християнства міг Фотій висилати тих єпископів, яких підозрівав у прихильності до Ігнатія, щоб не мати клопоту з чисельною опозицією проти себе. Але він не міг вислати на Русь св. Кирила і Методія, бо вони були в тому часі на місії у велико-моравській державі й були обвинувачені в ересі німецьким римо-католицьким кліром перед папою св. Миколою¹⁸ Великим (858—867) і, щоб себе виправдати, вибралися св. слов'янські апостоли до Риму, куди вони прибули вже після смерти Миколи за його наступника Адріана II. А висланий Фотієм на Русь єпископ виявив себе сторонником Ігнатія і папи Миколи I, називаючи при хрещенні князя Аскольда Миколою.¹⁹ Тим часом у 867 р. новий імператор Василій Македонець привернув Ігнатія на патріярший трон і далі вже Ігнатій піклувався місією навернення Руси, висилаючи туди — за дослідями деяких істориків²⁰ — архієпископа Михайла, який міг бути тим самим єпископом, якого вперше після Фотія, і він, повернувшись до Царгороду, склав звіт із своєї місії патріярхові Ігнатієві, який його підвищив до сану митрополита-архієпископа.

¹⁸ В сьогочасній українській літературній мові ім'я «Николай», «Никола» перекирують усе на «Миколай», «Микола», тому що в російській літературній мові вживається здебільша «Николай». В дійсності церковно-слов'янське «Николай» було перекирене на «Міколай», «Мікула» в північно-західних слов'янських мовах: чеській, польській, білоруській і російській. В Московському Літописному Зводі з кінця XV ст. зустрічаємо: московського боярина й воеводу Микулу Василевича, Микулу Татарина, північно-двинського воеводу Івана Микитина, новгородських бояр: Микифора Манущина і Микифора Рядитина (ПСРЛ, XXV, с. 147, 149, 204, 228, 232 і 250) та прізвище князів Микулинських (цит. тв., с. 311, 313 і 316). У Вологодсько-Пермському Літописі (ПСРЛ, XXVI, с. 133, 140, 143, 189 і 341) є також згаданий Микула Василевич Велямінов. В повісті Федора Достоєвського «Вина й кара» є проstack «Миколка». В рос. літ. мові прийнято «Николай», щоби зв'язатися з староруською історичною і літературною традицією, а в українській прийнято запозичені польонізми й москалізми, хоч простолюддя вживає з пошаною форм «Николай» и «Никола», яких уживали такі національні діячі: Маркіян Шашкевич, Николай Устیانович, Николай Костомаров, Юліян Романчук, Николай Василько й інші.

¹⁹ M. de Taube, *Rome et la Russie avant l'invasion des Tatars*, I, Paris 1947, p. 68.

²⁰ Нагаєвський, *Цит тв.*, стор. 27—28.

В новішій історіографії до початків християнства в Україні здобула розголос теорія Степана Томашівського, запозичена від М. Приселкова, що Володимир Великий взяв митрополита і єпископів від незалежного від царгородського болгарського охридського патріархату.²¹ Автор цих рядків, ще як початкуючий історик, переповів думки Томашівського в пресі в першу річницю його смерті.²² і тому тепер попав на листу прихильників цієї теорії.²³ Але тепер, розглядаючи цю проблему, схилився до критики Вернадським Приселкова, а саме, що нема ні в руських, ні в болгарських джерелах згадки про залежність руської церкви від охридського патріархату.²⁴

Перший болгарський патріархат створив син Бориса болгарський цар Симеон (893—927) у Преславі після перемог над Візантією. Коли його син цар Петро оженився з внучкою цісаря Романа Лекапеноса, співрегента Константина Багрянородного, імператори і патріарх у Царгороді признали автокефальний болгарський патріархат у 927 р. Завдяки тому залишалася болгарська національна церква у зв'язках з Царгородом і всякі зв'язки її з Римом зникли.²⁵ Напад Святослава Завойовника на Болгарію кинув її в обійми Візантії, якої імператор Іван Цимісхій після договору з руським князем окупував східню частину Болгарії в 972 р., позбавив звільненого з Святославового полону царя Бориса царського титулу, усунув патріарха Дам'яна з Доростола, куди була перенесена патріарша столиця з Преслава, та призначив нового болгарського митрополита з-поміж греків залежного від царгородського патріарха (972). Але вже у 963 р. проголосив воевода Шишман в Македонії незалежну болгарську державу, а відтак його син Самуїл (976—1014) проголосив себе царем, користаючи із заворушень у Візантії після смерті Івана Цимісхія і в часі повстання Бардаса Склероса проти імператора Василя, та встановив патріархат в Охріді. Після розбиття візантійської армії коло Сердиці (Средец, Софія) в 981 р. візантійці продовж 15 років не зачіпали вільної Болгарії, яка однак не охоплювала східньо-болгарської території по Чорне море і долішній Дунай; Самуїл опанував за той час Дирархіон (Дураццо) з албанським побережжям Адриятицького моря та покорив під свою зверхність сербів. У нових війнах з греками від 996 р. йому не щастило й він умер на удар серця 15 вересня 1014 р., зворушений видом осліплених греками болгарських полонених. У 1018 р. поляг його братанич Іван Володислав, останній болгарський цар в Охріді.

²¹ М. Приселков, *Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X—XI вв.*, Петербург 1913, стор. 35—37 і 55; С. Томашівський: *Вступ до історії Церкви на Україні*, Записки ЧСВВ, Жовква 1932, т. IV, вип. 1—2, стор. 77—82.

²² «Томашівський як історик церкви» *Нова Зоря*, Львів 1931, ч. 95 і в окр. брошурі: *Томашівський — історик — політик — публіцист*, Львів 1932, стор. 31—39.

²³ Назарко, *Цит. тв.*, стор. 105.

²⁴ G. Vernadsky, *Kievan Russia*. New Haven 1948, p. 67.

²⁵ Gelzer, *Op. cit.*, p. 976.

Тоді патріарх Давид, цариця Марія і начальний вождь Богдан просили імператора Василя Болгаровбивника мира. Останній признав охридському митрополитові грекові Іванові, який замінив патріарха Давида, зверхність над західньо-болгарськими, сербськими й тими грецькими епархіями, які належали за царів Симеона й Петра до Болгарії, але митрополит у Доростолі був під безпосередньою зверхністю царгородського патріарха. Болгарські бояри були помилувані імператором, що прибрав також титул болгарського царя, але болгарське населення було частинно виселене з Македонії до Малої Азії, де воно денационалізувалося.²⁶

Американський католицький історик Тома Дж. Шенен, опираючись на праці Гельцера²⁷ про охридський патріархат, пише, що на 8-му Соборі в Царгороді у 869 р. Болгарія була підчинена царгородському патріархові і опісля були прогнані з неї латинські місіонери в 870 р.²⁸ Фотій, який став удруге патріархом після смерти Ігнатія, в 877 р., перехитрив папу Івана VIII темними інтригами, щоб унезалежнити греків від папського примату. Тоді і Болгарія пішла за Фотієм і від кінця IX-го ст. була втраченою для західних і папських впливів.²⁹ Правда, коли імператор Лев змусив Фотія в 886 р. уступити, була привернена унія царгородського патріархату з Римом завдяки сторонникам Ігнатія.³⁰ Але від 1018 р. охридська митрополія стала центром геленізації, а її митрополит Лев у часі розриву Михайла Керулярія з Римом був його першим послідовником.³¹ Цей короткий огляд болгарської історії і її церкви в IX—XI ст. виказує неможливість зв'язків охридського патріархату з Руссю за Володимира Великого. Приселков, Томашівський та їхній послідовник П. Ковалевський³² не подають джерел на підтвердження їхньої гіпотези про встановлення на Русі автокефальної митрополії охридського патріархату.

Вплив Болгарії на християнізацію Русі³³ був наслідком еміграції болгарського духовенства на Русь, витисненого з їхньої вітчизни греками, а навіть царгородські патріархи мусіли набирати з огляду на слов'янську мову болгарських священників до місії на Русі. Згадуючи про перше навернення Русі в 867 р. Вернадський³⁴ схиляється до здогаду Е. Голубинського,³⁵ що осідок першого руського архієпископа

²⁶ Gelzer, *Op. cit.*, p. 988—995; I. Sofranov: *New Catholic Encyclopedia*. McGraw-Hill Book Co., New York 1967, vol. II, p. 876.

²⁷ H. Gelzer, *Das Patriarchat von Akrida*. Leipzig 1902.

²⁸ Thomas J. Shanahan, „Achrida“, *The Catholic Encyclopedia*. New York 1907. vol. I, p. 103—04.

²⁹ Gelzer, *Abriss der byzant. Kaisergeschichte*, p. 975; Shanahan: 1/c., p. 104.

³⁰ Gelzer, *Op. cit.*, p. 976.

³¹ Sofranov, 1/c., 376.

³² *Исторический путь России*, Париж 1949, стор. 109.

³³ В. Николаев, *Славяно-българският фактор в християнизация на Киевска Русия*. София 1949, стор. 39—77.

³⁴ *Цит. тв.*, стор. 67.

³⁵ Е. Голубинський, *Исторія Русской Церкви*, т. I, 2-е вид., Москва 1901, стор. 163—182.

за Аскольда мав бути в Тмуторокані і що цей архієпископ у відношенні до царгородського патріярха був на такому самому ступні як архієпископ Охриді. Для Вернадського, який — як вище згадано — доводив існування варяго-руського каганату на території, що пізніше звалася Тмутороканню, згодом Голубінського був імовірний, для нас — ні, бо держава Аскольда не сягала до Тмуторокані й орди угрів і печенігів відділяли Київську Русь від території Тмуторокані в другій половині IX-го ст. Отже слухність мають Ф. Дворнік³⁶ і І. Нагаєвський³⁷ що це перше руське єпископство, а відтак архієпископство було основане цілком певно в Києві. Коли ж після опанування Києва Олегом настала в «матері руських городів» поганська реакція, архієпископ із соборним кліром і вірними уступив з Києва і осів над річкою Трубежом, де постав город Переяслав. Те, що в «Повісті временних літ» болгарський Малий Преслав над Дунаєм, названий Переяславцем, промовляє за те, що київський архієпископ, якщо не був сам болгариним, то мав при собі болгарський клір, який піддав йому думку назвати новий осідок Преславом — Переяславом — за Літописним Початком по Ермітажному списку — Переяславцем.³⁸ Правда, літописне оповідання під 993 р. приписує заснування Переяслава Володимирові Великому на пам'ять перемоги його «отрока» над печенізьким великаном «зане прия славу отрок той»,³⁹ але ж у цьому самому літописі під 907 р. у переговорах з греками згадує Олег руські городи: Київ, Чернігів, Переяслав, Плотеськ, Ростів, Любеч «і прочі».⁴⁰

О. Нагаєвський⁴¹ пише, що «з тих джерельних свідочств, які маємо сьогодні, важко уточнити, хто був першим архієпископом Русі-України. Цю справу треба далі досліджувати. Натомість сам факт заснування київської митрополії в другій половині IX ст. має інше підтвердження в першоджерелах, наприклад, в грецькому Шематизмі, зладженому під час царювання імператора Льва VI Мудрого, одного з синів Василя Македонця (†911 р.) п. з. «Діятиписіс», руське архієпископство є вже поміщене на 60-му місці. Про існування руської митрополії в IX ст. свідчить також «Гієрокліс — зведення й замітки про грецькі єпископства». «Ектезіс» з часів Андроніка Старшого кладе руську митрополію також на 60-е місце. Згодом її пересунуено на 71-е місце.⁴² Історик Г. Гельцер кладе нашу митрополію з того часу на 70-е місце.⁴³

³⁶ F. Dvornik, *The Making of Central and Eastern Europe*. London 1949, с. 65.

³⁷ Цит. тв., стор. 53.

³⁸ Полное Собрание Русских Летописей. Изд. Академии Наук СССР, Москва—Ленинград 1949, т. XXV, стор. 343.

³⁹ Цит. тв., стор. 366.

⁴⁰ Цит. тв., стор. 343—44.

⁴¹ Цит. тв., стор. 28 і відсилає до: G. Parthey, Hieroclis — *Synecdemus et Notitiae Graecae Episcopatum*. Berlin 1866, cap. 27, 230, 241; E. Honigmann: *Studies in Slavic Church History, Byzantium*, 17 (1945), с. 128—182.

⁴² Нагаєвський: Цит. тв., стор. 28.

⁴³ H. Gelzer, „Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae Episcopatum“, *Byzantinische Zeitschrift*. München 1900, Bd. I, p. 254.

В договорі Олега з греками в 912 р. були протиставлені русини грекам-християнам,⁴⁴ але в договорі Ігоря з греками в 945 р. є згадані русини-християни й русини-погани; «христианьную Русь водиша кресту в церкви святаго Ильи, иже есть на Ручаемъ конецъ Пасынча беседы и Козары. Се бо бѣ соборная церкви, много бо бѣ Варягъ христианы».⁴⁴ Тимто слушною є заввага о Нагаєвського, що «дуже правдоподібно, що церква св. Іллі в Києві, яку «Повість временних літ» при згадці про присягу київських християн для доховання вірности постановам договору Ігоря з греками в 945 р. називає «соборною», тобто катедральною церквою, була осідком цього єпископа, чи архієпископа». Отже після русько-грецького торговельного договору за Олега в 912 р. почало за його наступника Ігоря підноситися знов християнство на Русі і тоді міг архієпископ вернутися з Переяслава до Києва, де християни побудували соборну церкву св. Іллі.

З того виходить, що руська митрополія, підчинена царгородському патріархові, існувала вже до навернення Володимира Великого; після його хрещення прибуло до нього візантійське посольство 11 жовтня 989 р. в особах митрополита Ефезу, єпарха Антіохії, кількох єпископів і монахів для передання йому корони й інших інсигній разом з царівною Анною.⁴⁵ Історик Ернест Гонігман виказує, що Теофілакт, митрополит Севастії, був тоді назначений митрополитом Русі.⁴⁶ Детальні досліді цього історика збивають цілком гіпотези Н. Баумгартена⁴⁷ і М. Жюжі,⁴⁸ які старалися довести прийняття Руссю християнства з Риму.⁴⁹ Проте можна погоджуватися з Томашівським,⁵⁰ що з охридської Болгарії прийшли на Україну архієпископ і єпископи з священиками для проповідування слова Божого, чого не могли чинити преки, які не знали слов'янської мови, але це болгарське духовенство залишило свою батьківщину тому, що було усунене греками із своїх становищ.

⁴⁴ ПСРЛ, т. XXV, стор. 344—46 і 350. Початок літопису по Ермітажному списку.

⁴⁵ F. Dölger, *Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit*, Reihe A, Regesten, Abt. I, regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches, I. Teil, Regesten 565—1025. München—Berlin 1924; Назарко: *Цит. тв.*, стор. 147—48.

⁴⁶ E. Honingmann, *Studies in Slavic Church History, Byzantion*. Paris 1944—45, 17, p. 128—182.

⁴⁷ N. de Baumgarten: *Saint Vladimir et la conversion de la Russie*. *Orientalia Christiana, Periodica*, XXVII, 1. Roma 1932.

⁴⁸ M. Jugie, „Les origines de l'Eglise russe“. *Echos d'Orient*. Paris 1937, 36, p. 257 і passim — *Le schism byzantin*, 1941, p. 172 і passim.

⁴⁹ G. Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*. Brunswick, N. J., 1957, p. 270.

⁵⁰ *Цит. тв.*, стор. 82.